

Tijdschrift voor geschiedenis van stad en provincie Utrecht • 83^e jaargang • december 2010 • losse verkoop €2,50

Oud Utrecht 6

hart voor historie en cultureel erfgoed in de provincie Utrecht

Henk Hofland: fotograaf Utrecht in de jaren 60

Rudolf Magnus: de farmacoloog en zijn instituut

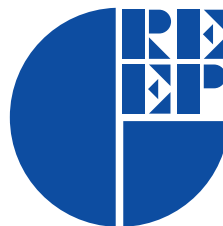
Siegfried Stokman: ideoloog Katholieke Volkspartij

voor utrechtboeken
stad en provincie

selexyz broese

hoofdvestiging: stadhuisbrug 5
3511 kp utrecht t 030 2335200
e info.broese@selexyz.nl
www.selexyz.nl

GREEP Schilders bv

- Restauratiewerken
- Onderhoud

Lange Nieuwstraat 66
3512 PL Utrecht
Tel. 030-241 31 15
Mob. 06-24133494
Fax 030-666 14 41

Bouw Belegging Restauratie Recreatie Bemiddeling

LAAN VAN VOLLENHOVE 2925 3706 AK ZEIST
POSTBUS 143 3700 AC ZEIST
TELEFOON 030 - 695 66 44

De kracht in vellen offset

Roto Smeets

Een bedrijf dat vecht voor de successen van zijn opdrachtgevers. Roto Smeets GrafiServices is gespecialiseerd in vellen offset en bedient zijn nationale en internationale opdrachtgevers vanuit twee locaties. Van advies tot persoonlijke begeleiding van pre-media, nabewerking, pre-distributie tot distributie.
Strong, sharp, safe & fast.

GrafiServices

Utrecht
T 030 - 282 28 22

Eindhoven
T 040 - 250 50 00

www.rsgrafiservices.nl
rsgrafiservices@rotosmeets.com

Roto Smeets GrafiServices is onderdeel van Roto Smeets Group.

duizend woorden zeggen meer
dan een slechte afbeelding

jeroen tirion, grafisch ontwerp - info@jeroentirion.nl

LEVEN IN UTRECHT 1850-1914

P.D. 'T HART, *Leven in Utrecht 1850-1914*. Groei naar een moderne stad.
348 blz., gebonden, geïllustreerd, ISBN 90-6550-888-0, €29,-.

Utrecht was in de negentiende eeuw bepaald geen gezapige en deftige rentenierstad, zoals vaak is beweerd. Er werd hard gewerkt aan de verbetering van de armenzorg, de volksgezondheid, de volkshuisvesting, de werkgelegenheid en de arbeidsomstandigheden. Het leven van de gewone Utrechters, die in dit boek centraal staan, werd een stuk aangenamer.

Een uitgave van Verloren. Zie www.verloren.nl.

Inhoud

176

Willem Hendrik Gispén

Het Rudolf Magnus Instituut: academisch erfgoed

182

Victor Lansink

L.H. Hofland

Utrechts fotograaf van groot en klein nieuws

187

Signalement

188

Kees Volkers

De limietpalen van het Kamp van Zeist

Paal met verhaal 4

190

Ton H.M. van Schaik

De tekentafel van de herzuiling stond in Utrecht

Hoe pater Stokman de KVP in 1945 bedacht in Oudwijk en oprichtte in Lombok

195

Jan van Miert

Tijdtripper en de verloren schatten van Utrecht

Computergame wil jongeren kennis laten maken met Het Utrechts Archief

198

Agenda en berichten

Gebouwd met Amerikaans geld

Het laboratorium 'Nieuw Leeuwenbergh', het imposante gebouw aan de Vondellaan, werd voor hem gebouwd en later naar hem vernoemd, maar de wereldberoemde farmacoloog Rudolf Magnus zou er nooit werken. Na tien jaar plannen maken, geld zoeken en gesteggel tussen de betrokken instanties en overheden kon het Instituut voor Farmacologie in 1928 worden geopend, vooral dankzij een gulle bijdrage van de Rockefeller Foundation.

Fotograaf van Utrechtse mensen

Anders dan de meeste van zijn collega's had de Utrechtse persfotograaf L.H. Hofland vooral aandacht voor de mensen die het grote en kleine nieuws maakten in de jaren vijftig en zestig. Zijn foto's uit het laatste tijdvak - ook te zien in Het Utrechts Archief - zijn een bron van herkenning, verwondering en nostalgie.

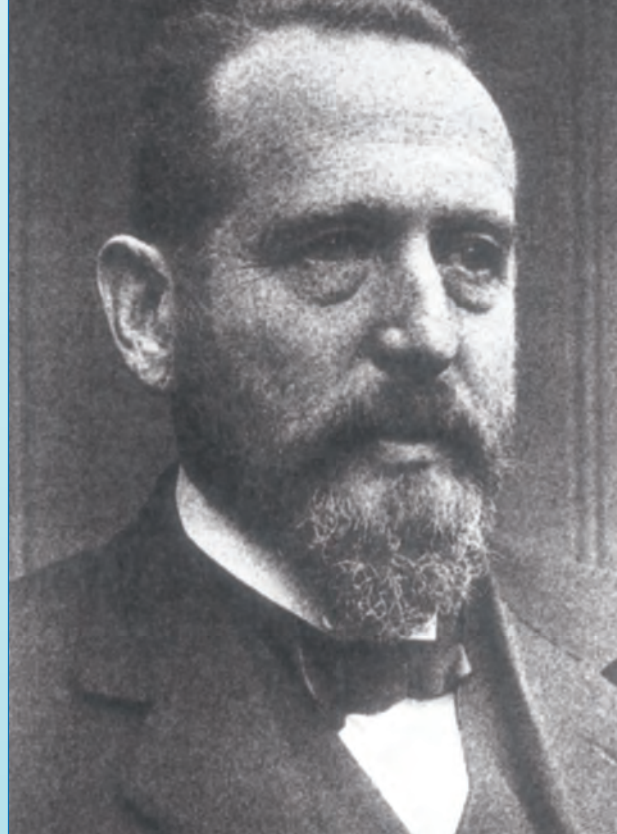

Stokman, wegbereider van de KVP

Het onlangs gehouden CDA-congres is niet het enige geweest waarop de gemoederen over de koers van de partij hoog opliepen. Deze maand 65 jaar geleden vond in Lombok de oprichtingsvergadering van een van de voorlopers plaats: de Katholieke Volkspartij. Spin in het katholieke web, de Utrechtse pater Stokman, wist de meerderheid mee te krijgen in een vooruitstrevende koers. Vijf maanden later werd de KVP de grootste partij van het land.

□ FOTO OMSLAG: WINNENDE DANSPAREN VAN HET DOMTOERNOOI, JANUARI 1969
FOTO L.H. HOFLAND | HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

Aan de Utrechtse Vondellaan staat een imposant gebouw met de gevelsteen Rudolf Magnus. Aan de oprichting van dit Instituut voor Farmacologie ging een roerige geschiedenis vooraf waarin de faculteit geneeskunde, de Nederlandse regering, de Amerikaanse Rockefeller Foundation en hoogleraar Rudolf Magnus de hoofdrollen speelden. Toen Magnus zich in de zomer van 1927 voorbereidde om in het nieuwe gebouw onderwijs te gaan geven en zijn baanbrekende onderzoek voort te zetten, sloeg het noodlot toe.

Rudolf Magnus

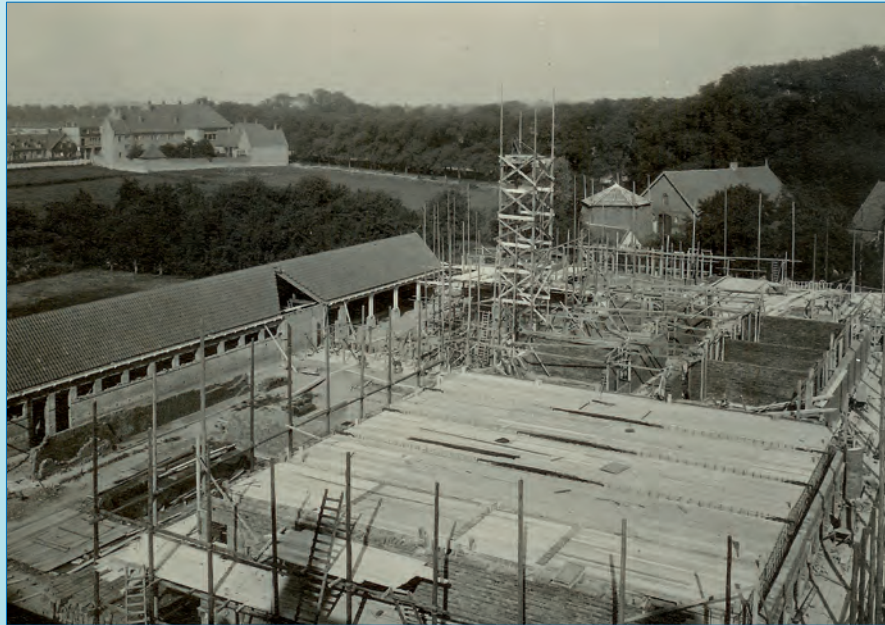
□ FOTOGRAAF ONBEKEND | COLLECTIE UNIVERSITEITSMUSEUM

Het Rudolf Magnus Instituut: academisch erfgoed

In februari 1908 kreeg de faculteit geneeskunde van de Utrechtse universiteit toestemming om een volwaardige leerstoel te vestigen in de farmacologie (de leer van de geneesmiddelen en vooral hoe deze werken). Niet lang daarna werd Rudolf Magnus, die in Heidelberg bij dieren het aangrijpingspunt van geneesmiddelen onderzocht, door de facultaire zoekcommissie benaderd. In haar aanbeveling schreef de commissie over haar bevindingen, '[...] waarbij de heer Magnus zich deed kennen als een uitstekend spreker, een scherpzinnig onderzoeker en een bijzonder vaardig experimentator.' Bij Koninklijk Besluit van 2 mei 1908 werd Magnus benoemd tot 'hoogleraar in de kennis der geneesmiddelen en de geneesmiddelleer' en op 28 september aanvaardde hij officieel zijn ambt met een rede over *Ziele und Aufgaben des pharmakologischen Unterrichtes*.

Leeuwenbergh als laboratorium

Magnus kreeg als laboratorium Leeuwenbergh aan het Servaasbolwerk. Het uit 1567 daterende gebouw diende daarvoor onder meer als pesthuis, maar werd in 1844 uiteindelijk door het stadsbestuur verhuurd aan de universiteit. Die gebruikte het gebouw als scheikundig laboratorium, tot de chemici in 1903 het als totaal ongeschikt afkeurden. In 1908 stond het in feite leeg en kon Magnus er, na wat aanpassingen, intrekken. Ideaal was het niet, maar de ruimte was een stuk groter dan hij in Heidelberg gewend was. Zijn bekendste onderzoek in Utrecht ging over de houding van het lichaam en de rol van de reflexen daarin. Je zou ook kunnen zeggen dat hij een antwoord zocht op de vraag waarom een kat altijd op zijn pootjes terecht komt. Het leverde Magnus een wereldnaam op en vandaar dat hij in de periode 1922-1927 maar liefst 31 keer voor de Nobelprijs in de fysiologie werd genomineerd. Aanvankelijk was Magnus dus wel te spreken over Leeuwenbergh, maar in december 1918 schreef hij aan het College van Curatoren (bestuur van de universiteit) over huisvestingsperikelen. Vanaf dat moment was er veel gesteggel tussen gemeente, universiteit en Den Haag over verbouw, huurtermijn en andere zaken rondom Leeuwenbergh. Zonder resultaat.

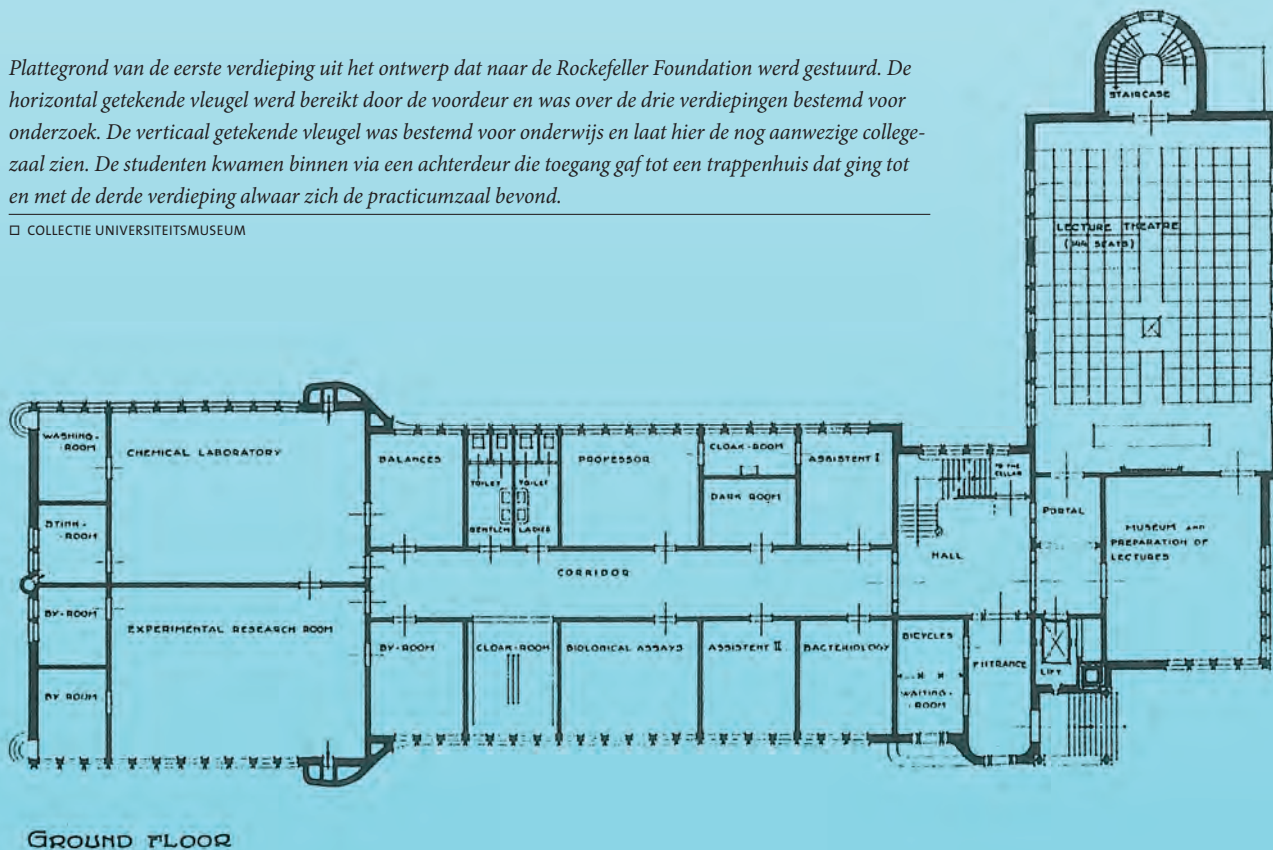

Uitzicht vanaf het laboratorium in aanbouw, richting Croeselaan met op de achtergrond de Croesestraat. Op de plaats van de boerderij zou later het laboratorium voor fysiologie worden gebouwd.

□ FOTOGRAAF ONBEKEND | COLLECTIE UNIVERSITEITSMUSEUM

Plattegrond van de eerste verdieping uit het ontwerp dat naar de Rockefeller Foundation werd gestuurd. De horizontaal getekende vleugel werd bereikt door de voordeur en was over de drie verdiepingen bestemd voor onderzoek. De verticaal getekende vleugel was bestemd voor onderwijs en laat hier de nog aanwezige collegezaal zien. De studenten kwamen binnen via een achterdeur die toegang gaf tot een trappenhuis dat ging tot en met de derde verdieping alwaar zich de practicumzaal bevond.

□ COLLECTIE UNIVERSITEITSMUSEUM

GROUND FLOOR

Het Rudolf Magnus Instituut voor Farmacologie (Vondellaan 6) in 1928, het jaar van oplevering.

□ FOTO E.A. VAN BLITZ EN ZN | HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

Redding uit de VS?

Op 25 januari 1924 doorbrak de faculteit het ambtelijk geneuzel. De voorzitter, de chirurg H.J. Laméris (1872-1948), stuurde een brandbrief naar Dr. Richard M. Pearce, *general director* van de Opleiding Geneeskunde van de *Rockefeller Foundation* in New York, die zich wereldwijd inzette voor de medische opleiding en de patiëntenzorg. Laméris had niet overlegd met het College van Curatoren, een nogal ongebruikelijk optreden. De vraag aan de Foundation was simpel: waren zij bereid geld te geven voor nieuwbouw van een laboratorium voor Magnus? Laméris schreef aan Pearce: 'Long negotiations with the government and its representatives have perfectly convinced the faculty that our

government in the present economical crisis will not be able to give the betterments needed to build a new institute, fit for experimental pharmacological research [...].'

Laméris speelde een slim spel en wendde zich op 11 februari wel tot de curatoren met de mededeling dat Magnus een aanbod van Groningen dreigde te aanvaarden omdat zijn laboratorium al jarenlang niet meer voldeed: 'De balken zijn verrot en worden in de drie hoofdvertrekken door stutbalken en andere middelen gesteund, ten einde ineenstorten te voorkomen.' Er waren geen privaten voor studenten, totaal ongeschikte experimenteerruimten en ga zo maar door. Daarop zocht het College van Curatoren opnieuw contact met de minister.

Het antwoord van de Rockefeller Foundation liet niet lang op zich wachten. Uit interne memo's blijkt dat ze in New York eigenlijk niet van plan waren om de universiteit te steunen, omdat ze vonden dat de universiteit of de regering zelf haar verantwoordelijkheid moest nemen: '[...] though our request should not be interpreted as a commitment on our part, we should like to ask for more complete information [...]. It would also be of essential importance for you to state to what extent and in what way the government would co-operate in the support of any such new institution [...].'

De brief maakte direct duidelijk dat, wilde er een kans van slagen zijn, de Nederlandse regering mee moest betalen. De minister had inmiddels getelegrafeerd dat hij na overleg met zijn ambtgenoot van Financiën akkoord was met een 'voorstel tot verbetering en uitbreiding van Pharmacologisch laboratorium'.

is zeker, dat nu het nieuwe pharmacologische laboratorium zijn voltooiing nadert. Ik hoop met begin van den nieuwe cursus de colleges reeds in de nieuwe college kamer te kunnen geven, en kort daarna zal het geheel klaar zijn. Het is te verwachten, dat nog in dit

Fragment uit de laatste briefkaart van Magnus aan de rector magnificus.

□ COLLECTIE UNIVERSITEITSMUSEUM

Brandbrieven en bureaucratie

Intussen ging de faculteit voortvarend verder op de weg van een mogelijke nieuwbouw. Voor de noodzakelijke bouwplannen en bestektekeningen had zij het oog had laten vallen op Abel Antoon Kok (1881-1951). Kok was een zelfstandig werkend architect, die eerder enige jaren in dienst van de gemeente Amsterdam werkte. In 1924 was hij als bouwheer en in de monumentenzorg een gezien man.

Magnus bezocht nieuwe instituten in binnen- en buitenland en overlegde intensief met collega's. Maar ook Kok bleek een man van de daad. Terwijl de onderhandelingen over de financiering zich nog voortsleepten, ontwierp hij in nauw overleg met Magnus een gebouw met een visie. Onderwijs en onderzoek werden weliswaar geconcentreerd in hetzelfde gebouw, maar kregen verschillende vleugels. Staf en bezoekers gebruikten de voordeur, terwijl de studenten een eigen ingang aan de achterkant van de onderwijsvleugel hadden. De onderwijsvleugel bestond uit een grote, twee verdiepingen hoge collegezaal met daar bovenop een practicumzaal. De onderzoeksvleugel bestond uit grote en kleinere laboratoria, zitkamers en de bibliotheek. In aangebouwde laagbouw kwamen de stallen voor de proefdieren. De kikkers voor het practicum mochten in de tuinvijver zwemmen.

Het gebouw zou op een braakliggend terrein aan het einde van de Croeselaan worden gebouwd. Op 2 mei liet het ministerie weten dat zij, als de Rockefeller Foundation de kosten voor de bouw en inrichting van het nieuwe laboratorium voor haar rekening nam, voor het bouwterrein zou zorgen en garant zou staan voor het onderhoud.

Maar zo simpel lag het niet. De faculteit speelde een hoog spel. Ze berichtte aan New York een bedrag van f 650.000,- nodig te hebben, waarbij inbegrepen een door de faculteit te beheren bedrag van f 75.000,- voor onderzoek, salaris en pensioen voor Magnus. De faculteit maakte ook enthousiast melding van het feit dat er intussen een bouwterrein was gevonden aan de rand van de stad. Al snel bleek dat de Rockefeller Foundation niet zomaar geld gaf: zij wilde dat geld volgens het eigen beleidsplan besteden aan een concentratie van medische klinieken en laboratoria en dit leek op iets anders uit te lopen. Wat de Amerikanen niet wisten, was dat het ministerie inmiddels helemaal niet meer dacht aan nieuwbouw, maar aan verbouw van Leeuwenbergh.

Laméris nam echter geen *no for an answer* en ging taai voort op de ingeslagen weg. Op 7 juli 1924 schreef hij Pearce hoe via organische weg de universiteit in de loop der eeuwen in Utrecht was gegroeid. Den Haag had nu juist het grote bouwterrein gekocht om in de toekomst de medische faculteit daar te concentreren. Met andere woorden: waar Pearce om vroeg, gebeurde al in Utrecht. Laméris nodigde Pearce of een vervanger dan ook uit om ter plekke te komen

Bronzen plaquette Rudolf Magnus, in 1928 aangeboden door de studenten.

□ FOTO JAN HELDER

kijken en eindigde met de vraag of hij de bijgesloten plannen wilde bestuderen 'because the medical science of the world in general and of our country in particular feels in need of the support of the Rockefeller Foundation'.

Nu ging ook Magnus zelf zich met de zaak bemoeien. In een op 8 juli op persoonlijke titel geschreven brief aan Pearce meldde hij de indruk te hebben 'dass es für die Sache nicht förderlich ist, wenn die Fakultät noch längere Zeit mit Ihnen hin und her korrespondiert'. Bij zijn volgende bezoek aan Europa moest Pearce maar gewoon langskomen 'wenn es sein muss, incognito'. Dan kon hij het allemaal zelf zien: 'Also kommen Sie bitte, Sie können uns wirklich helfen und viel Gutes stiften.'

Ondanks veel geschrijf leek het initiatief toch te gaan verzanden. Magnus zag nog wel mogelijkheden, zo liet hij Pearce weten, omdat hij vanaf half september tot voorzitter van de faculteit was gekozen. Dat zou het contact in ieder geval makkelijker maken. Pearce meldde vervolgens dat hij naar Utrecht zou komen en wilde daarom voor 15 november de plannen van de faculteit hebben.

Het College van Curatoren sprak intussen nog steeds met de gemeente en het ministerie over herstel en uitbreiding van Leeuwenbergh, maar vroeg de minister tegelijkertijd om steun voor het uitgewerkte Rockefellerplan. Daartoe hadden zij de bijbehorende tekeningen van Kok ter informatie en/of goedkeuring opgestuurd. Blijkbaar hadden zij zich geheel verkeken op het ambtelijk apparaat, want nu waren de poppen aan het dansen! Minister De Visser tekende de antwoordbrief van 10 oktober hoogstpersoon-

Onthulling gevelsteen in 1968 door kleinzoon Jan Magnus, helemaal rechts (met glas) David de Wied.

□ FOTO PERSBUREAU 'T STICHT | HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

lijk: 'Ik zal niet in details aangeven, waarin de overdrijving naar myne meening schuilt en volsta met als typerend staaltje er uwer aandacht op te vestigen, dat in dit gebouw, hetwelk ten slotte slechts bestemd is voor een der kleinere universitaire laboratoria, niet minder dan een en twintig W.C.'s zyn geprojecteerd.'

Het plan mocht ook nooit zonder zijn voorkennis naar Amerika gestuurd worden en of de heren het maar wilden herzien en vereenvoudigen. De minister was kennelijk niet op de hoogte van de oorspronkelijke klacht van Magnus over het gebrek aan toiletten in Leeuwenbergh. De architect Kok moet gedacht hebben: dat lossen we als eerste op!

Vreugde en verdriet

In een vervolgschrijven van het ministerie van OKW van november 1924 was de toon alweer wat ambtelijker en normaler. Samengevat: wat Rockefeller zegt over concentratie van laboratoria doen wij in feite al, succes met de onderhandelingen en de grote complimenten van de Nederlandse ministers aan de Foundation. Op 13 november schreef Magnus nog uitvoerig naar Pearce en stuurde een kaart mee van de stad Utrecht waarop hij met de hand de positie van de laboratoria gemarkeerd had.

Daarna volgde er in december twee cruciale bijeenkomsten in het Europese kantoor van de Rockefeller Foundation in Parijs. Op de eerste waren Magnus en Pearce aanwezig en op de tweede bijeenkomst waren de secretaris van curatoren Baron de Geer en de directeur van de Rijksgebouwendienst Baron van Lynden bij Pearce te gast. Er werd een voor alle partijen aanvaardbaar compromis gesloten: de Amerikanen betaalden f 385.000,- en Den Haag f 125.000,- waarvan f 90.000,- in baar geld en f 35.000,- als waarde van de bouwgrond. Daarnaast betaalde de Rockefeller toch nog het eenmalige bedrag van f 75.000,- voor onderzoek en aanvulling op het salaris van Magnus. Het beheer van de gelden werd gevoerd door een Stichting Nieuw Leeuwenbergh (de opdrachtgever voor de nieuwbouw) en een Stichting Pharmacologisch Studiefonds (voor het onderzoek en het salaris). Hoewel het om Amerikaans geld ging, was er met Den Haag over de doelstelling van de laatste stichting nog wel wat gedoe. Wellicht was het ministerie beducht voor precedentwerking of jaloezie bij de collega's. Uiteindelijk luidde de formulering van het stichtingsdoel: 'Het verhogen van de aantrekkelijkheid van het hoogleraarschap in de pharmacologie aan de Rijksuniversiteit te Utrecht.' Dit kon worden bereikt door een ruimhartige regeling voor onkosten en reiskosten en door 'voorzieningen te treffen ten behoeve van de weduwe of de nagelaten minderjarige kinderen van de voornoemde hoogleraar in de pharmacologie'.

Het wachten was nu op definitieve besluitvorming in New York. Iedereen hield de adem in en juist op dat moment ontving Magnus een aanbod om hoogleraar te worden aan zijn beroemde Alma Mater, de Universiteit van Heidelberg. Omdat hij er van overtuigd was dat de Amerikanen zouden tekenen, sloeg hij dat eervolle aanbod af. In Utrecht was de opluchting groot en de studenten brachten Magnus een serenade.

Op 11 juni 1925 besloten de Trustees van de Rockefeller Foundation het geld voor de nieuwbouw van een laboratorium voor Magnus te doneren. Niet lang daarna werd de bouw gegund aan de Utrechtse aannemer J.C.M. van Aken. Erika Magnus, dochter van Rudolf, legde op 15 april 1926 de eerste steen. Alles leek goed te gaan. Per brief van 7 juli 1927 liet Magnus Curatoren weten dat hij van 10 juli tot 8 augustus in het buitenland verbleef en vertrok naar zijn bekende vakantieoord Pontresina in Zwitserland om aan een nieuwe serie lezingen te werken. Op zaterdag 23 juli schreef hij een briefkaart naar de rector: 'De hoofdzak is echter, dat nu het nieuwe pharmacologische laboratorium zijn voltooiing nadert. Ik hoop met begin van den nieuwen cursus de colleges reeds in de nieuwe collegekamer te kunnen geven, en kort daarna zal het geheel klaar zijn.' Op zondag 24 juli maakte hij een niet al te moeilijke bergwandeling. Hij kreeg het benauwd en nog diezelfde nacht overleed hij, vermoedelijk aan een hartaanval, slechts 54 jaar oud. Op 29 juli

vond in Zürich de crematie plaats en de as werd bijgezet op de Algemene Begraafplaats in Utrecht.

De dood van Magnus was een grote klap. In het *Utrechtsch Dagblad* van 2 augustus verscheen 'een persoonlijk indruk' van professor R. de Josselin de Jong, die namens de Senaat en de medische faculteit van de universiteit de crematieplechtigheid bijwoonde. De Jong: 'Huebner uit Göttingen en Hess uit Zürich wezen er op, dat Magnus niet toebehoort aan eenige universiteit, noch aan enig land; hij behoort aan de geheele wetenschappelijke wereld. [...] Ten slotte gaf de heer Schenk, med. doct. te Utrecht, uiting aan de ontzetting en de droefheid der studenten toen zij hoorden, dat hun professor Magnus overleden was. Ontroering belette hem veel te zeggen, maar de indruk van dit weinige was dieper dan vele woorden hadden kunnen uitwerken. Het was even doodstil....'

Delfts blauw wandbord (geschenk van Elsevier Science Publ.)

□ FOTO JAN HELDER | PARTICULIERE COLLECTIE

Eindelijk in gebruik

Op 3 mei 1928 droeg het bestuur van de Stichting Nieuw Leeuwenbergh het nieuwe laboratorium tijdens een plechtige bijeenkomst in de collegezaal over aan de Rijksgebouwendienst. Een Utrechtse krant meldde: 'In het nieuwe laboratorium werd een plaquette onthuld van prof. R. Magnus, de ontwerper van dit laboratorium, dat de mooiste inrichting op dit gebied van de wereld geworden is. Het geschenk van de studenten omringd door drie kransen, die als blijk van hoge waardering voor de kennis van den ontslapen hoogleraar werden opgehangen.'

Het laboratorium kreeg grote bekendheid vooral toen in 1963 David de Wied (1925-2004) tot hoogleraar in de medische farmacologie werd benoemd. Zijn werk over hormonen en gedrag van ratten trok wereldwijd de aandacht en bracht honderden buitenlandse gastmedewerkers naar Utrecht.

In 1968 werd het gebouw ter gelegenheid van het zestigjarig bestaan van de leerstoel farmacologie gedoopt tot Rudolf Magnus Instituut voor Farmacologie en werd aan de voorkant een gevelsteen onthuld met de tekst *Rudolf Magnus Instituut*.

Na het vertrek van de farmacologen naar de Uithof in 1994 stond het gebouw enige jaren leeg en werd het door tijdelijke bewoning beschermd tegen krakers. In 2001 kreeg het gebouw de status van rijksmonument omdat het 'van algemeen belang was vanwege de architectuurhistorische waarde als markant voorbeeld van versoberde vorm van Expressionisme die als bouwstijl van de Nieuwe Haagse School, elementen uit Nieuwe Bouwen combineert met

invloeden van de Amsterdamse School. Van cultuurhistorische waarde vanwege de bestemming welke is verbonden met de geschiedenis van het hoger onderwijs.' Na door een projectontwikkelaar te zijn opgeknapt, kwam het gebouw in hetzelfde jaar in handen van de Stichting Vondellaan, die het als Bedrijvent centrum Vondelparc II ging verhuren aan kleine ondernemers.

Er is heel wat in het gebouw veranderd, maar veel karakteristieke details zijn behouden gebleven: de stalen raamkozijnen, de houten plafonds in de gangen, en de originele deuren, vloeren en trapleuningen. Ook de collegezaal van 1927 is in oorspronkelijke staat bewaard gebleven en met prachtige houten collegebanken hersteld. In november 2010 hield de Vereniging Oud-Utrecht hier haar najaarsledenvergadering.

Archieven

Utrecht, Universiteitsmuseum: archief Rudolf Magnus en Het Utrechts Archief.
Sleepy Hollow New York, Rockefeller Archive Center: Rockefeller Foundation archives.

Literatuur

Magnus, O., *Rudolf Magnus, Physiologist and Pharmacologist* (Amsterdam 2002).
Vermij, R., *David de Wied, toponderzoeker in polderland* (Utrecht 2008).

Met een expositie en de uitgave van een bureauagenda eert Het Utrechts Archief het werk van fotograaf L.H. Hofland (1909-1987), rond de jaren zestig chroniqueur van het Utrechtse dagelijkse leven. Een korte schets van leven en werk van een ‘mensenfotograaf’ die net zoveel aandacht had voor kleine lokale gebeurtenissen als voor het grote landelijke nieuws.

Victor Lansink

Vakspecialist beeldmateriaal bij Het Utrechts Archief

In 1973 kocht het toenmalige gemeentearchief van Utrecht het fotoarchief aan van de bekende Utrechtse persfotograaf L.H. Hofland. Het ging om meer dan 8.000 zwart-witnegatieven en enkele honderden losse foto's uit de periode 1956-1970 waarin Hofland vooral voor het *Utrechtsch Nieuwsblad* fotografeerde. Dit materiaal is jarenlang op de plank blijven liggen, maar in de afgelopen tien jaar is er door medewerkers van Het Utrechts Archief hard gewerkt aan de ontsluiting van deze indrukwekkende collectie. Momenteel zijn meer dan 3.000 foto's van Hofland beschreven en gedigitaliseerd en via de beeldbank van het archief te bekijken. De foto's van Hofland geven een prachtig beeld van de bijzondere gebeurtenissen en het dagelijkse leven in en rond het Utrecht van de jaren zestig.

Fotograaf voor vele kranten

Laurens Hendrik ('Henk') Hofland werd op 14 juli 1909 geboren in het huis Goedestraat 116bis te Utrecht. Zijn vader was wisselloper bij de Bank Vlaer & Kol. Als 11-jarige begon Hofland te experimenteren met zijn eerste fototoestel, een boxje van f 1,50. Zijn 18e verjaardag in 1927 viel samen met het behalen van het diploma voor de Handelsdagschool. Op die dag vestigde hij zich als zelfstandig fotograaf en zijn eerste opdracht was een groepsportret van de geslaagden van zijn school. Dat was meteen een succes, want er volgden heel wat nabestellingen. In zijn eerste jaren als professioneel fotograaf werkte hij met name voor het vakblad *De Kleinveeteelt* waarvoor hij dieren fotografeerde tijdens pluimveetentoon-

Portret van Henk Hofland met zijn Linhof Technika loopbodemcamera, gefotografeerd door Roel Troost in 1972 die Hoflands werk voor het Utrechts Nieuwsblad in dat jaar overnam.

Wateroverlast in de zijsteeg van de Eligenstraat te Utrecht, ca. 1957.

□ ALLE FOTO'S BIJ DIT ARTIKEL ZIJN AFKOMSTIG UIT DE COLLECTIE BEELDMATERIAAL VAN HET UTRECHTS ARCHIEF.

L.H. Hofland

Utrechtse fotograaf van groot en klein nieuws

stellingen. Vanaf 1932 ging Hofland fotograferen voor het *Utrechtsch Dagblad* en het *Utrechtsch Nieuwsblad*. Aanvankelijk op de fiets, daarna met een bromfiets en later op een motor reed hij in de jaren dertig het hele land door en fotografeerde vele bijzondere gebeurtenissen, onder andere de opening van de Jamboree in Vogelenzang door Lord Baden-Powell in 1936.

Op 24 december 1936 trouwde Hofland met Amelia Beenen met wie hij zeven kinderen kreeg. In 1938 verhuisde het gezin naar Bad-

hoevedorp nadat Hofland een aanstelling had gekregen als chef fotograaf bij de KLM. Hij keerde echter binnen twee jaar terug naar Utrecht, want het werk bij de KLM was hem 'te rustig', ook al reisde hij veel naar het buitenland en zag hij tot tweemaal toe een vliegtuig voor zijn ogen crashen. Eind 1939 vestigde Hofland zich in het huis Boomstraat 9 te Utrecht, waar hij de rest van zijn leven zou blijven wonen. Tijdens de oorlogsjaren maakte Hofland pasfoto's voor valse persoonsbewijzen ('bui-

Expositie en agenda

In Het Utrechts Archief (Hamburgerstraat 28) is een kleine expositie ingericht met foto's van deze Utrechtse fotograaf. Te bezichtigen dinsdag t/m zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur (toegang gratis). Ook is er een bureauagenda 2011 verschenen met als thema *Utrecht rond de jaren '60* waarin een groot aantal foto's van Hofland afgedrukt is, naast werk van enkele andere fotografen. De agenda is voor €12,90 te koop bij het archief of te bestellen via de webwinkel: www.hetutrechtsarchief.nl/webwinkel.

ten onder het balkon, waar iedereen het kon zien') en moest hij ook een tijd onderduiken. Na de oorlog ging Hofland weer afwisselend voor Utrechtse kranten fotograferen: het *Nieuw Utrechts Dagblad*, de Utrechtse editie van *Het Vrije Volk* en het *Utrechtsch Nieuwsblad*, waarbij zijn zoon L.H. Hofland jr. hem regelmatig assisteerde. Daarnaast was Hofland de vaste fotograaf van de studentenvereniging Unitas, fotografeerde hij voor Veilig Verkeer Nederland, de Steenkolen Handelsvereniging, het Leger des Heils

en had hij talloze losse foto-opdrachten. Het onregelmatige leven en de soms heftige gebeurtenissen waarmee Hofland als persfotograaf geconfronteerd werd, in combinatie met zijn ervaringen uit de Tweede Wereldoorlog, eisten op een gegeven moment hun tol. In 1972 stopte Hofland op doktersadvies met zijn werk als fotograaf. Hij overleed op 18 maart 1987 te Utrecht.

Betrapper van de tijdgeest

In de door het Gemeentearchief aangekochte foto's van Hofland wisselen groot en klein nieuws elkaar af. Dramatische gebeurtenissen ontsnapten niet aan de lens van Hofland: de watersnoodramp in Zeeland van 1953, de treinramp bij Harmelen in 1962, het ontplofte munitiechip in de Kernhaven op 12 juni 1967, vele branden

▲ Een repetitie van fanfarekorps Aurora in het oefenlokaal aan de Hopakker te Utrecht, 6 augustus 1968.

◀ Een confrontatie tussen een Volkswagen Kever en een stadsbus van het GEVU op de hoek van de Jan van Galenstraat en de Alexander Numankade te Utrecht, 21 oktober 1967.

Kenmerkend aan het werk van Hofland is dat hij een echte 'mensenfotograaf' was. Als het even kan, staan er vele, soms zelfs tientallen personen op zijn foto's. De ene keer poserend, de andere keer terloops en soms lijken de personen gearrangeerd als in een scène van een theaterstuk met veel figuranten. Het zijn met name dit soort foto's die een levendig sfeerbeeld geven van de jaren vijftig en zestig en zich duidelijk onderscheiden van het werk van Hoflands collega's, die zich vooral op objecten of slechts op de hoofdpersonen richtten.

en nog veel meer auto-ongelukken. De politiestationer stond voortdurend aan in huize Hofland, vaak tot ergernis van de familieleden. Tussen al deze rampen door leek Hofland een tegenwicht te vinden in het 'kleine nieuws', zoals jubilea en openingen, maar vooral ook alledaagse gebeurtenissen die de gemoedelijkheid van de jaren zestig lijken te bevestigen: schoolkinderen die voorgelezen worden op een braakliggend terreintje, een kleuterjuf die gaat trouwen, een fanfarekorps in zijn oefenlokaal. Ondertussen broeide het ook in de stad: studenten kwamen in opstand, er werd gestaakt bij Werkspoor en het alsmear toenemende verkeer in en rond de stad liep helemaal vast. Al deze gebeurtenissen werden door Hofland met gevoel voor de tijdgeest fotografisch gedocumenteerd.

▲ Een voddenman met paard en wagen, vermoedelijk op de Groenekanseweg te Groenekan, 1968.

► Een samenkomst van de leden van de afdeling Utrecht van de Nederlandse Jeugdbond ter bestudering van de Geschiedenis in de werfkelder bij het huis Nieuwegein 37 te Utrecht, oktober 1968.

◀ Kinderen op de glijbaan aan de Stephensonstraat te Utrecht, 27 september 1965.

▼ De inzegening door kardinaal Alfrink van de Wederkomst des Herenkerk (Marco Pololaan 113) te Utrecht, 30 augustus 1965.

Ouder werk grotendeels verdwenen

De in 1973 door het Gemeentearchief aangekochte negatieven bestrijken dus alleen de laatste periode van Hoflands carrière als fotograaf. Van de periode vóór 1956 zijn bij Het Utrechts Archief slechts een kleine 100 foto's bekend. Het is interessant te achterhalen waar zich nog oude foto's van Hofland bevinden. Zelf bewaarde hij geen afdrukken en tot in de jaren vijftig fotografeerde hij voornamelijk op glasplaten, die destijds vanwege ruimtegebrek al vernietigd zijn. De fotoarchieven van de verschillende kranten waarvoor Hofland fotografeerde zijn inmiddels ook opgeschoond of verspreid en zoekgeraakt, maar zo nu en dan druppelt er via aanwinsten nog onbekend werk van hem bij Het Utrechts Archief binnen. Wie weet wat er in de toekomst nog boven water komt.

Bronnen en literatuur

- Aantekeningen van L.H. Hofland uit de jaren zeventig en mondelinge informatie van de familie Hofland.
- 'Henk Hofland: 40 jaar met veel plezier op jacht', in: *Het Vrije Volk* (editie Utrecht) 12 juli 1967.
- 'Henk Hofland: 40 jaar platen', in: *Utrechtsch Nieuwsblad* 12 juli 1967.
- 'Henk Hofland begint leven zonder donkere kamers', in: *Utrechtsch Nieuwsblad* 3 juni 1972.

Oude Hollandse Waterlinie

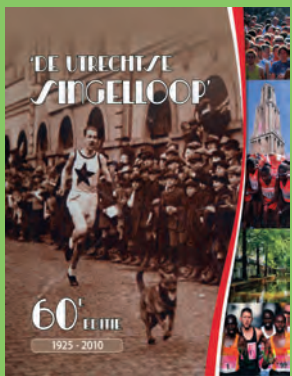
Minder bekend, minder zichtbaar en minder 'Utrechts' dan de Nieuwe Hollandse Waterlinie (1815-1963) bevindt ook een belangrijk deel van de Oude Hollandse Waterlinie (1672-1816) zich op Utrechts grondgebied (inclusief de vestingsteden Oudewater, Woerden en Nieuwersluis). Het 80 kilometer lange 'Cordon van Holland' werd in 1672 in korte tijd tussen Zuiderzee en Merwede ontwikkeld om de opmars van de Franse troepen naar Holland een halt toe te roepen. In een rijk geïllustreerd, groot formaat boek reconstrueert Harm Hoogendoorn de totstandkoming, het tracé en de geschiedenis van de waterlinie. Met behulp van historische kaarten, prenten en documenten krijgt de lezer (letterlijk) een beeld van dit indrukwekkende verdedigingswerk.

Harm Hoogendoorn, *Cordon van Holland. Het beeld van de Oude Hollandse Waterlinie. Woerden, Stichting Groene Hart, 2010. 111 p. ISBN 978 90 812441 6 2 € 29,95.*

Herwaardering steenfabrieken

Ooit stonden er, vooral langs de grote rivieren, ook in Utrecht, honderden steenfabrieken. Daarvan zijn er nu nog maar weinig over en nog minder in bedrijf. Talloze zijn er gesloopt en voor de resterende gebouwen - vaak in ruïneuze staat - was lange tijd weinig belangstelling en waardering. Dat is nu veranderd: steenfabrieken gelden als industrieel erfgoed en als gezichtsbepalende elementen in het (rivieren)landschap. Karin Stadhouders onderzocht deze cultuuromslag, de beeldvorming in kunst en literatuur en de ideeën achter vormen van hedendaags hergebruik. De niet altijd even sprankelende tekst wordt ruimschoots gecompenseerd door de veelzijdige benadering en de fraaie illustraties.

Karin Stadhouders, *Steenfabrieken. Beelden van een veranderend landschap. Amsterdam: Stokerkade, 2010. 143 p. ISBN 978 90 79156 092 € 17,50.*

Rennen langs de singels

Dit jaar vond voor de 60e keer de Utrechtse Singelloop plaats. Liepen de atleten tijdens de eerste loop in 1925 4.700 meter vooral binnen de singels, tegenwoordig leggen ze 10 kilometer af aan de buitenkant van de singels met een flinke extra lus via Maliebaan, Wilhelminapark en Biltstraat. Drie keer verdween de langst bestaande stratenloop van Nederland van de agenda (1940,

1961, 2000), maar steeds zorgden enthousiastelingen voor een herstart (1946, 1973, 2007). Dit jubileumboek bevat naast karakteristieken van de 60 edities hoofdstukken over persoonlijke herinneringen, het monumentale parcours, bijzondere en populaire winnaars, de prijzen, vrouwen (deelnemers

sinds 1973), de massa van recreatieve lopers en de Kenianen die anno 2010 het asfaltlopen domineren.

Pim van Esschoten, *De Utrechtse Singelloop. 60e editie 1925-2010. Utrecht: Stichting Gusto / Stichting UtrechtTrent, 2010. 111 p. ISBN 978 90 77348 14 7. € 15,00.*

De Utrechtse Via Appia

Achter wat nu de N237 van Utrecht naar Amersfoort is, gaat het grootste 17e-eeuwse infrastructurele project in de provincie schuil. De Amersfoortseweg werd aangelegd als een 60 meter brede 'wegh der weegen' die de Utrechtse Heuvelrug moest ontsluiten en deels omvormen tot landgoederenzone. Dit revolutionaire project slaagde gedeeltelijk: de elf kilometer lange lijnrechte weg kwam er en volgt nog steeds grotendeels het oude tracé, de aanleg van landgoederen in de daarvoor bestemde percelen ('vakken') kwam nauwelijks van de grond. Dit fraaie, in opdracht van de Provincie Utrecht gemaakte boek beschrijft de visie achter, ontwerp en uitwerking van dit project, de ontwikkeling van het tracé en de historische en actuele bebouwing en gebruik van de 23 vakken. De DVD biedt een impressie van een tocht over de Amersfoortseweg en wat er langs de weg te zien is en was.

Jaap Evert Abrahamse en Roland Blijdenstijn, *Wegh der weegen. De ontwikkeling van de Amersfoortseweg 1647-2010. Amsterdam: Stokerkade, 2010. 167 p. + DVD (9 min.). ISBN 978 90 79156 115. € 24,50.*

Ook verschenen

Ellen ten Berge, *Een kind voor mijn deur: onderduik in Amersfoort. Laren: Verbum, 2010. 160 p. ISBN 978 90 742 74487. € 14,95.*

Fred Gaasbeek, *De molen Rijn en Lek te Wijk bij Duurstede. Wereldberoemd dankzij een misvatting. Hilversum: Verloren, 2010. 188 p. ISBN 978 90 8704 177 9. € 20,-. Niet de molen die op het beroemde schilderij van Ruisdael staat, maar wel een met een lange, boeiende geschiedenis.*

Edo van der Goot, Robert Koster en Chris Heijmans, *Mijn Plek Utrecht. Utrecht: Stichting De Plantage, 2010. 126 p. ISBN 978 90 77030 32 5. € 14,95. 25 bekende Utrechtse gefotografeerd op en aan het woord over hun favoriete plek in de stad.*

Tine Visschedijk, *Sporen uit de mediene. Joods verleden van de Vechtstreek. Maarssen: Museum Maarssen, 2010. 27 p. ISBN 978 90 815910 1 0. Prijs onbekend.*

Roel Oostra (regie), *Omdat hun hart sprak. Utrecht: Stichting Imago Historica, 2010. DVD 45 min. € 7,50. Verkrijgbaar in de webwinkel van RTV Utrecht: www.rtvutrecht.nl. Documentaire over het georganiseerd studentenverzet in Utrecht en Amsterdam tijdens de Tweede Wereldoorlog.*

De limietpalen van het Kamp van Zeist

In 1818 vond de ingebruikneming plaats van het Kamp van Zeist. Daarmee is deze legerplaats het oudste militaire kampement van Nederland. Binnenkort stoot Defensie het kamp af inclusief de 27 hardstenen limietpalen die sinds 181 de grenzen afbakenen.

De legerplaats bij Zeist werd ingericht op de heidevelden tussen Zeist en Soest. Het grootste gedeelte behoorde in de 18e eeuw nog tot de 'domaniale aanhoorigheden van het lustslot Soestdijk', dat na de Franse tijd verviel aan de staat. De staat schonk het goed vervolgens aan de prins van Oranje, de latere koning Willem II, vanwege zijn heldenrol in de Slag bij Waterloo. Opmerkelijk is dat de Staat vervolgens weer delen van het gebied terugkocht van de Oranjes.

De strook grond waarop de legerplaats werd ingericht was ongeveer 4.000 meter lang en gemiddeld 700 meter breed. Het kamp was alleen 's zomers bezet, de manschappen verbleven in tenten. Voor drinkwater waren 24 waterputten geslagen. Verder waren er alleen wat paardenstallen, een loods en een opzichterswoning.

Deel van een kaart uit 1908 van het Kamp van Zeist met de begrenzing van 1861. Rechtsboven de omwalling van het oude geniekamp (tot 1879) en linksonder de omwalling van het nieuwe kamp (na 1880). Ook de 24 waterputten zijn aangegeven.

□ HET UTRECHTS ARCHIEF

Aan de eerste oefening in 1818 deden ruim 10.000 soldaten mee. Ze stonden onder bevel van de prins van Oranje in zijn functie van opperbevelhebber van het leger. In 1828 waren 12.000 man infanterie, cavalerie en artillerie samengekomen, die onder bevel van prins Frederik manoeuvres oefenden op de hei. De oefeningen trokken duizenden toeschouwers.

Van het kamp van 1828 zijn kaarten en beschrijvingen bekend. Het toonde veel gelijkenis met het oefenkamp van de

Franse generaal De Marmont in 1804 bij Austerlitz. De troepen waren hiërarchisch verdeeld over regimenten, bataljons en compagnieën. Eerst volgde een brede zone met tenten van het voetvolk, dan volgde een rij waterputten - één per bataljon - en daarachter de veldkeukens. Dan volgden de tenten van de officieren. De grootste tent was die van de opperbevelhebber, prins Frederik. Nabij het kamp lag een compleet dorp, waar de talrijke bezoekers zich konden laven en vermaken.

Nieuwe grensbepaling

Na 1860 zou het kamp een meer permanent karakter krijgen. Het hele oefenterrein was inmiddels rijks eigendom geworden. De grenzen daarvan moesten worden afgebakend. Een deel viel samen met de grens tussen Amersfoort en Soest. Deze grens was afgebakend met ruim twee meter hoge, stenen 'jachtpalen'. Binnen de gemeenten Zeist en Soest was echter niet duidelijk waar de grens van het kampterrein precies liep. In 1850 was de grens in Zeist afgebakend met acht hardstenen limietpalen, maar daarbij bleken fouten te zijn gemaakt. In 1860 werd daarom de hele opmeting opnieuw gedaan, nu voor Zeist en Soest samen.

Van de al aanwezige palen in Zeist moesten er vijf worden verplaatst. In totaal waren 27 grenspalen nodig, dus moesten er 19 extra palen komen. Deze moesten een lengte hebben van één el (een meter). Ze werden geleverd door een steenhouwer in Utrecht en de kosten inclusief plaatsing werden begroot op f 330,-. Het plaatsen van hardstenen palen werd noodzakelijk geacht, 'daar houten palen op de afgelegen heide veel gevaar lopen van ontvreemd te worden'. De prijs van het hardsteen - f 130,- per 'teerling el' (vierkante meter) - vond de militaire verantwoordelijke, de Eerst Aanwezende Ingenieur van Utrecht, zeer billijk, temeer daar 'in die prijs is begrepen het bewerken der grenspalen en het daar in hakken van de noodige letters en cijfers'.

De exacte beschrijving van de grens met bijbehorende kaart is aanwezig in het Nationaal Archief. Ook op een kaart uit 1908 zijn de limietpalen van het geniekamp bij Zeist nauwkeurig aangegeven. Deze kaart is waarschijnlijk gemaakt toen de waterputten van de legerplaats werden

vervangen door een waterleidingsysteem. Overigens was het militaire oefenterrein toen al flink uitgebreid met een deel van de Leusderhei.

Op zoek naar de D15

Momenteel is op het Kamp van Zeist nog het Militaire Luchtvaart Museum gevestigd, dat binnenkort zal gaan verhuizen. Voor het museumkantoor staan vier limietpalen opgesteld (de D19, D20, D21 en D26). Deze palen zijn uitgegraven bij de bouw van de 'Amerikaanse wijk' in Soesterberg en de aanleg van de A28, waarvoor een deel van het defensie terrein werd afgestaan.

Hoeveel limietpalen nog in het veld staan is onbekend. Een groot deel van het gebied is nog steeds verboden terrein. Ik

De D16 en D17 in De Ouwe Kamp; de moslaag is gedeeltelijk weg gekrabbd en het beitelwerk beter zichtbaar gemaakt met wat donkere aarde.

□ FOTO'S KEES VOLKERS

heb in ieder geval de D16 en D17 kunnen ontdekken. Ze staan niet ver van elkaar, volgens de beschrijving uit 1860 exact 68 el en 40 duim. Ze zijn te vinden in het stuk bos dat 'De Ouwe Kamp' heet en dat tegenwoordig vrij toegankelijk is. Tot 1879 lag hier het oude geniekamp, omgeven door een omwalling die ook op de kaart uit 1908 is aangegeven. Deze mants hoge wallen zijn nog in het bos aanwezig. De D15 - precies 330 el en 40 duim verwijderd van de D16 - heb ik niet kunnen vinden. Mogelijk is die gesneuveld bij de aanleg van de militaire weg die daar nu loopt.

Bronnen

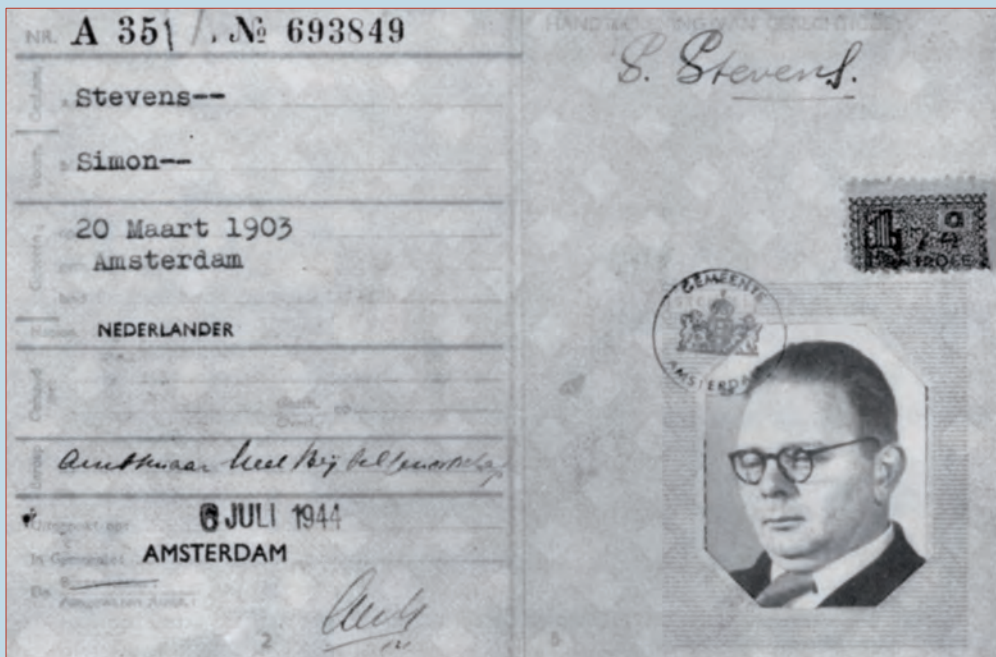
Ontwerp beschrijving van het Register EAI te Utrecht, 1897. Het Utrechts Archief: T469, inv.nr. 3828
Gewoon verbaal archief Ministerie van Oorlog, 1813-1945. Nationaal Archief Den Haag: T 2.13.01, inv.nrs. 3457-3462.

Kaarte van de Jurisdictie Scheidinge tusschen de stad Amersfoort en de Hooge Heerlijkheid van Zoest, door G. Praalder 1788. Eemland Archief Amersfoort.

Volkers, Kees, *Geheim Landschap, 200 jaar militairen op de Heuvelrug* (2e druk, Amsterdam 2009).

De tekentafel van de herzuiling

Hoe pater Stokman de KVP in 1945 bedacht in Oudwijk en oprichtte in Lombok

Het valse persoonsbewijs van Stokman op naam van Simon Stevens, 'ambtenaar Bijbelgenootschap'

Siegfried Stokman, een franciscaan die in Utrecht woonde, was het brein én de motor achter de katholieke herzuiling direct na de oorlog. Zijn werk had succes, want in 1946 won de Katholieke Volkspartij de verkiezingen. De herzuiling werd beraamd op de pastorie van Oudwijk door een niet echt arme minderbroeder en onder zijn regie uitgevoerd in het parochiehuis aan de Kanaalstraat.

Pater Siegfried Stokman ofm (van de orde der franciscaanse minderbroeders) was in 1937 benoemd tot directeur van het *Ontwikkelingswerk van het Rooms Katholieke Werklieden Verbond* (RKWV), de verre voorloper van het NKV, nu opgegaan in de FNV. Hij meende dat hij zijn werk beter kon doen op een pastorie in de stad dan vanuit een klooster van de minderbroeders en zo logeerde hij bij de deken van Utrecht die tevens pastoor was van de Heilig Hartkerk op Oudwijk.¹ In zijn functie zat hij als een spin in het web van het vooroorlogse katholieke leven in ons land waardoor hij na de bevrijding ook een cruciale rol kon spelen in het herstel ervan.

Reanimatie werkt niet

Net als alle andere politieke partijen was ook de *Rooms Katholieke Staatspartij* (RKSP) in de bezettingstijd ten onder gegaan. Tegen het einde van de oorlog verscheen er een politieke vernieuwingsbeweging ten tonele, die de *Nederlandse Volksbeweging* (NVB) werd genoemd en in september 1945 een nogal zelfverzekerd congres hield. Een paar maanden later bleek het tij ervoor alweer verlopen. Katholieken als Beel, De Quay, Van der Grinten en Marga Klompé kozen aanvankelijk voor de NVB, maar belandden toch in de KVP, de *Katholieke Volkspartij*. Een andere groep wilde de principieel de scheiding tussen confessioneel en niet confessioneel doorbreken en vormde later de *Katholieke Werkgemeenschap in de Partij van de Arbeid*.

stond in Utrecht

Ton H.M. van Schaik

Historicus, publicist en oud-redacteur
van dit tijdschrift.

8

Nederlandse Katholieke Arbeidersbeweging.
Het Verbondsbestuur wenst alle Zeereerw. Heren Adviseurs, bestuurders der aangesloten bonden en afdelingen, benevens alle ieden met hun gezinnen
EEN OPRECHT ZALIG NIEUWJAAR
Deze wenst richt het Verbondsbestuur tevens tot de vele vrienden en belangstellenden buiten de beweging, met wie in de afgelopen tijd zo vruchtbaar werd samengewerkt. 3342

Het Nationaal Verbond de K.A.J.
wenst aan Aalmoezeniers, Bestuurders, Leiders en Leden
EEN ZALIG NIEUWJAAR
Grijpt de vlaggen en vooruit in 1946. Naar de 30.000. 3345

Het Bestuur van de Plaatselijke
KATHOLIEKE ARBEIDERSBEWEGING UTRECHT
wenst de E.E.H.H. Adviseurs van Vakafdelingen en Parochiale Afd. alsmede de bestuursleden en leden van deze afdelingen
EEN ZALIG NIEUWJAAR
Moge in 1946 met Gods Zegen en door Uw krachtdadige medewerking het werk van onze Plaatselijke Arbeidersbeweging tot grote bloei komen. 3603

Aan alle vrienden en medewerkers
'n Gelukkig en door God gezegend jaar
van heler harte toegewenst.
P. Siegfried Stokman O.F.M. Utrecht

Het Bestuur en de Directeur van
DE CENTRALE VOLKSBANK
Biltstraat 100 — Utrecht
wenst allen, die op enigerlei wijze met haar in relatie staan een
ZALIG NIEUWJAAR. 3489

ZALIG NIEUWJAAR
wenst **HERWONNEN LEVENSKRACHT** aan al zijn vrienden
Wij blijven rekenen op uw liefdedaad.

ZALIG NIEUWJAAR
aan alle bestuurders en alle leden van onze
R.K. ARBEIDERSBEWEGING.
De Verbondsadviseur **J. G. VAN SCHAİK**

Als een spin in het web: Nieuwjaarswensen in de Volkskrant van 31 december 1945

□ PARTICULIERE COLLECTIE

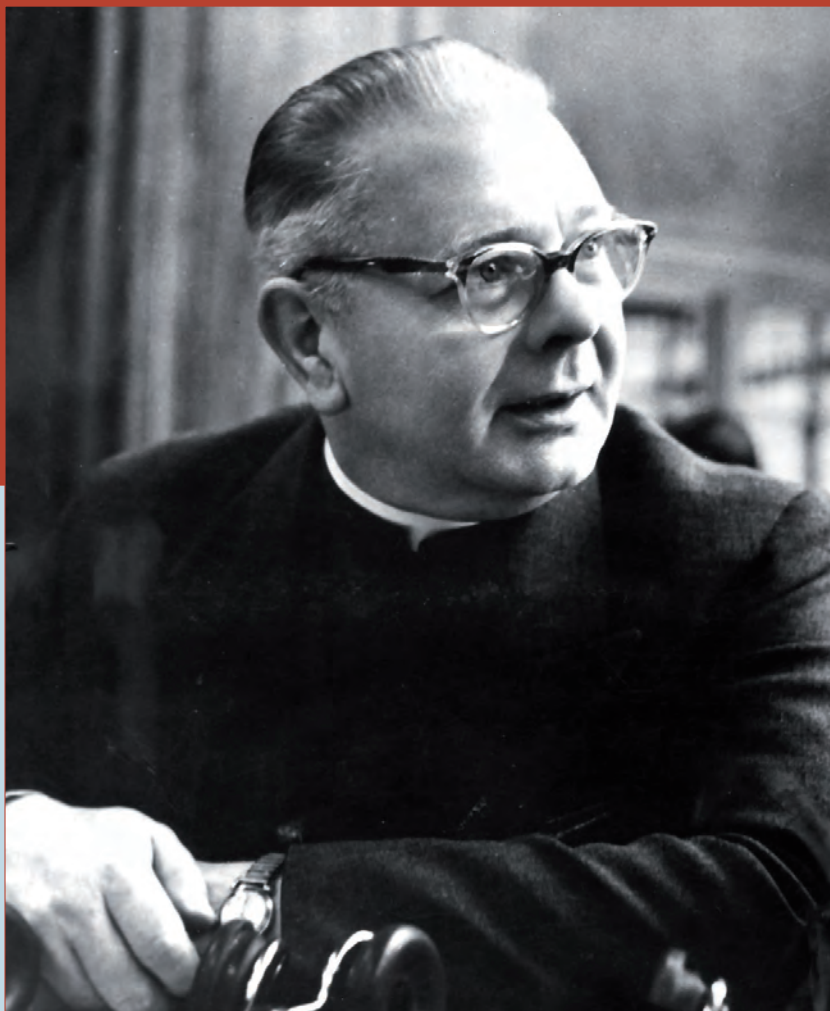
Stokman wist precies wat er in die kringen leefde en was al tijdens de oorlog tot de conclusie gekomen dat reanimatie van de oude RKSP niet zou werken. Daarvoor was ook al in de jaren dertig de kritiek van de jongeren - bijvoorbeeld die rond het geruchtmakende, in Utrecht uitgegeven tijdschrift *De Gemeenschap* - te fel geweest. Stokman zette nu met behulp van een katholieke denktank, genaamd het *Centrum voor Staatskundige Vorming*, de lijn uit dat de nieuw te vormen partij een progressieve signatuur zou krijgen, dat het kader zou worden vernieuwd en dat ook mogelijke 'doorbrekers' bij het opstellen van het partijprogramma zouden worden betrokken. Vervolgens zou die partij aansluiting moeten zoeken bij andere vooruitstrevende groeperingen. Vanuit de pastorie Oudwijk 21 heeft pater Stokman, die geen enkele officiële politieke functie had, deze strategie ontwikkeld en vastgehouden door de juiste mensen te benaderen en al onder de oorlog te sonderen wat er aan ideeën leefde. Hij kon dat doen, omdat hij het volledige vertrouwen had van aartsbisschop Jan de Jong - tijdens de korte wandeling van de Maliebaan naar de H. Hartkerk had hij vaak riskante papieren in zijn tas -, en omdat hij was benoemd tot lid van het *College van Vertrouwensmannen*, dat door de regering in Londen was ingesteld om in de eerste periode na de bevrijding de orde en rust in het land te handhaven. Bovendien was de jurist 'Sieg' Stokman, een nuchtere boerenzoon uit Noord Holland - Marga Klompé noemde hem *Dik*

Waar de KVP werd opgericht: het parochie huis aan de Kanaalstraat uit 1927, een ontwerp van architect Willem Maas (1897-1950), later werden hier onder andere het filiaal Lombok van de Openbare Bibliotheek en het Wijkbureau West gevestigd. De foto dateert uit 2000.

□ FOTODIENST HET UTRECHTS ARCHIEF | COLLECTIE BEELDMATERIAAL

Trom - een man voor wie het woord 'assertief' een understatement was en voor wie de franciscaanse armoede, tot ergernis van sommige medebroer-

Pater Siegfried Stokman o.f.m. in 1956

□ FOTO KATHOLIEK DOCUMENTATIE CENTRUM / KATHOLIEK LEVEN IN BEELD

ders, in hoofdzaak een ideële aangelegenheid vormde. In mei 1945 kende deze netwerker iedereen die er toe deed. Om de kennismaking te bestendigen trok hij vanuit Utrecht het hele land door in een door het bisdom geleende auto. Dat laatste gaf hem een grote voorsprong op degenen die het moesten doen met het overal nog haperende openbaar vervoer.²

Vals persoonsbewijs

Stokmans wortels lagen, zoals gezegd, bij de arbeidersbeweging. Hij was de man die aan de Drift en later in het monumentale *Huis van den Arbeid* aan de Oudenoord de katholieke koers bewaakte. Toen met de opheffing van het RKWV in juli 1941 zijn taak daar voltooid was, bleef hij contact onderhouden met de meestal ondergedoken vroegere bestuurders, onder wie de ook in Utrecht woonachtige W.J.

Andriessen, de latere voorzitter van de KVP.³ Samen bleven ze in geheime besprekingen de actuele situatie volgen en de naoorlogse wederopbouw voorbereiden. In 1945 herrees ook het RKWV, net als de katholieke partij onder een nieuwe naam, de *Katholieke Arbeidersbeweging* (KAB). Daarvoor had Stokman tijdens de oorlog de fundamenteën gelegd met zijn rapport *De KAB in nieuwe banen* en ook hier was hij de contactpersoon tussen de aartsbisschop en de ondergedoken bestuursleden. Zogenaamd als 'ambtenaar van het Nederlands Bijbelgenootschap' reisde hij het land door met een vals persoonsbewijs onder de naam Stevens (waarschijnlijk ontleend aan zijn huisadres in Oudwijk waar de Stevensabdij had gestaan) om de geesten te sterken en voor te bereiden op de naoorlogse situatie. Zijn grootste triomf beleefde Stokman met de oprich-

ting van de KVP, die nog juist voor het einde van 1945 plaatsvond. Daarvoor moeten we opnieuw in Utrecht zijn.

De grootste partij

Het was zaterdag 22 december 1945, Nederland bereidde zich voor op een sobere Kerstmis. Bijna acht maanden na de bevrijding was er overal nog gebrek aan vrijwel alles, vooral voedsel en brandstof. Die dag was het ijskoud en het bestuur van de oude RKSP had de partijraad uitgenodigd voor een belangrijke vergadering. Die werd gehouden in Utrecht, dat voor mensen uit Noord en Zuid het makkelijkst te bereiken is. Afgesproken plaats: het parochiehuus van de Antonius aan de Kanaalstraat hoek Pieter Bothstraat, recht tegenover de pastorie. De bedoeling was geweest om in restaurant *Noord-Brabant* bijeen te komen, maar dat bleek door een misverstand op het laatste moment niet beschikbaar. Zo druppelden die ochtend de afgevaardigden uit het hele land binnen in de steenkoude bovenzaal van het parochiehuus, waar de conciërge moest weigeren om de kachel aan te steken omdat er geen kolen waren. Een van de vergadelaars sprak later van 'de Siberische couveuse van de KVP'. Het bijvoeglijk naamwoord slaat op de temperatuur die de vergadering moest doorstaan en de 'couveuse' op de onvoldragen staat van de boreling die daar ter wereld werd gebracht.⁴ Na veel vijven en zessen besloten die mannen in hun afgedragen winterjassen tot oprichting van de Katholieke Volkspartij, KVP.

Het Huis van de Arbeid aan de Oudenoord, Stokmans werkplek in Utrecht. Later vestigde zich hier de verzekeringsmaatschappij Concordia. Ansichtkaart uit de jaren vijftig.

□ FOTO PERSFOTOBUREAU 'T STICHT | HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

Dankzij de opkomstplicht en een bischoppelijke aanbeveling vanaf de preekstoel kwam de KVP bij de verkiezingen van mei 1946 met 30,8 procent van de stemmen als grootste partij uit de bus, goed voor 32 van de toen 100 Kamerzetels. Daarvan was er één voor Stokman, die hem tot 1963 zou bezetten. Waarna hij nog zes jaar lang in de luwte meedeed als lid van de Eerste Kamer. Pas in 1969, een jaar voor zijn dood, nam hij afscheid van de politiek.

De voorzitter had zijn handen vol

Maar daarmee lopen we op de zaken vooruit. Eerst moest het omdopen van RKSP tot KVP worden geregeld en gerealiseerd. De partij zou, zo beval

Stokman de partijraadsleden aan, in principe toegankelijk moeten worden gemaakt voor niet-katholieken, een streven dat voorlopig een illusie zou blijven. Voorts zou het partijprogramma een vooruitstrevend stempel dragen, vooral op sociaaleconomisch terrein. Dat was de enige manier om de katholieke arbeiders af te houden van doorbraak naar de socialisten en de reden waarom men koos (net als later de VVD) voor de naam *Volks*-partij. Van de ander kant bleef ze wel het stempel 'katholiek' dragen, dit tot teleurstelling van een deel van de vergadering dat de voorkeur gaf aan de naamgeving 'christelijk' of 'christelijk-sociaal'. Opsteller van de resolu-

De ideologische tegenstellingen zaten samenwerking tussen KVP en PvdA niet in de weg

□ SPOTPRENT DOOR L.J. JORDAAN IN DE GROENE AMSTERDAMMER 22 FEBRUARI 1947.

tie hierover was Siegfried Stokman, de toekomstige partij-ideoloog van de KVP, samen met de beoogde fractievoorzitter in de Tweede Kamer, prof. Carl Romme. Stokman betoogde dat de term 'christelijk' in Nederland misverstand kan wekken omdat hij in brede kring synoniem is met (orthodox) protestants.⁵

Een twintigtal sprekers voerde over de onderdelen van de resolutie het woord. Onomstreden waren de opvattingen van Romme en Stokman zeker niet, er zaten zowel 'progressieven' als 'conservatieven' in de zaal, een spanning die de KVP bleef kenmerken tot aan haar opheffing in 1980 (en daarna zou gelden voor het CDA).⁶ Met het oog op de komende verkiezingen - er functioneerde nog steeds een Voorlopige Staten-Generaal waarvan het kabinet Schermerhorn zich niet veel aantrok - moest er volgens de voor-

Noten

- 1 Over Stokman: J. Bosmans in *Biografisch Woordenboek van Nederland 2* (Amsterdam 1985) 539-541. Voor zijn verblijf in Oudwijk: Ton H.M. van Schaik, 'Het Heilig Hart van Jansen. De pastorie van Oudwijk tussen kerk en samenleving', in: *Tijdschrift Oud-Utrecht* 80 (2007) 38-43. Zelf publiceerde hij *Het verzet van de Nederlandsche bisschoppen tegen nationaal-socialisme en Duitse tirannie* (Utrecht 1945) en *De katholieke arbeidersbeweging in oorlogstijd* (Utrecht 1946), beide nog steeds onmisbaar voor een volledig beeld van de jaren 1940-1945.
- 2 Na de bevrijding gold aanvankelijk een algemeen reisverbod, vanaf augustus 1945 was er weer een beperkt spoorwegvervoer. In het bevrijdingsjaar waren er in ons land nog 47.000 auto's over waarvoor in totaal 87 km. snelweg beschikbaar was. Maar het was altijd de vraag of je wel aan benzine kon komen.
- 3 Over Andriessen: *Biografisch Woordenboek van Nederland 2* (Amsterdam 1985) 539-541.
- 4 J.A. Bornewasser, *Katholieke Volkspartij 1945-1980 Band I Herkomst en groei (tot 1963)* (Nijmegen 1995) 5. Over de oprichtingsvergadering: Bornewasser, a.w., 3-6 en 145. Een beknopt verslag, uiteraard van de hand van Staatkundig Hoofdredacteur Romme, in de *Volkskrant* van maandag 24 december 1945. Op pagina 2, want de voorpagina was voor een groot deel gewijd aan het nieuws dat aartsbisschop De Jong door de paus tot kardinaal was benoemd.
- 5 Wat nog steeds zo is vooral waar de 'ch' als 'g' wordt uitgesproken, zoals in de Christen Unie gebruikelijk is.
- 6 Er was ter vergadering vooral oppositie vanuit de kring 's-Hertogenbosch. In 1980 ging de KVP met de 'oude' Anti Revolutionaire Partij en de Christelijk Historische Unie op in het Christen Democratisch Appèl (CDA).
- 7 En vader van de televisiepresentator Paul Witteman (1946).
- 8 Stokman werd over zijn politieke opvattingen uitvoerig geïnterviewd in het interne franciscanenblad *Variant* van 1 december 1967. In hetzelfde blad (4 september 1970) werd hij door W.H. Gasman herdacht als een voor zijn medebroeders 'onbekende bekende'.

liggende resolutie worden gestreefd naar een 'gemeenschappelijk urgentieprogramma' tussen de daarvoor in daarvoor in aanmerking komende partijen'. Dat laatste wekte bij sommigen weerstand, net als het laten vallen van de benaming RKSP en het opnemen van mensen in de partijgelederen die geen geloofsgenoten waren. Het waren kortom pittige discussies die de ruim honderd aanwezigen voerden en het bestuur moest alle zeilen bijzetten om de zaken in de gewenste richting te sturen. Dagvoorzitter was de Amsterdamse advocaat P.J. Witteman, de latere minister van Binnenlandse Zaken⁷, die met zijn *open mind* gecombineerd met zijn vroegere lidmaatschap van de oude RKSP verzoenend kon optreden. Hij heeft zijn handen vol gehad, wat alleen al blijkt uit de stemmingsuitslag: 78 partijraadsleden stelden zich op achter de bestuursvoorstellen, 26 waren tegen. Toen de vergadelaars in het donker terugliepen naar het station konden de peetvaders van de 'nieuwe' partij, Romme en Stokman, met driekwart van de partijraad achter zich tevreden zijn.

'Sterk vooruitstrevend'

Met zijn vasthoudendheid en zijn scherp analytisch vermogen was Stokman de man van het 'Nieuwe Bestand', de samenwerking tussen KVP en PvdA die bijna twintig jaar lang de basis vormde van vier kabinetten 'op brede basis', die de wederopbouw van het herzuilde Nederland vorm hebben gegeven. Ze werden daarin gesteund door een inschikkelijke vakbeweging die haar eisen matigde. Pater Stokman bleef overigens open staan voor nieuwe denkbeelden. In 1967 was hij zover geëvolueerd dat hij openlijk zijn steun gaf aan de KVP-radicalen van Pieter Bogaers c.s. en vond dat de aanduiding 'christelijk' in een politieke partij eigenlijk beter kon ontbreken. Toen zijn vriend deken Wiegerink in 1963 uit Oudwijk vertrok, verhuisde Stokman naar Vleuten. Daar overleed hij, na jaren van een wankel gezondheidstoestand, op 10 mei 1970. Romme zei die avond voor de radio dat Stokman een politicus was geweest 'van sterk vooruitstrevende aard'. In elk geval had hij in de naoorlogse politiek een beslissende rol gespeeld.⁸

Tijdtripper en de verloren schatten van Utrecht

ILLUSTRATIES MONKEYBIZNIZ

Computergame wil jongeren kennis laten maken met Het Utrechts Archief

Hoe laat je als archief aan een jong publiek zien welke prachtige Utrechtse geschiedenis je in huis hebt en dat je daar ook nog op een innovatieve manier kennis mee kunt maken? Een computergame, zo meende Het Utrechts Archief, en het schreef in 2009 een wedstrijd uit, gewonnen door de Utrechtse gameontwikkelaar Monkeybizniz. En nu is er dan Tijdtripper, een aantrekkelijke game die de speler meeneemt naar enkele schatten uit het Utrechtse verleden.

ook de funfactor essentieel is: je handelt onder tijdsdruk, je gaat competitie aan, er wordt appel gedaan op je creativiteit, enzovoorts. Steeds meer organisaties zien een serious game als aantrekkelijk middel voor scholing of om een boodschap uit te dragen.

Keuze voor een game

In de game *Tijdtripper* staat de Paulusabdij centraal. De abdij vormt het decor waarin verschillende voorwerpen afkomstig uit de abdij figureren. Als speler van de game ga je daarnaar op zoek, waarbij je leert over de geschiedenis van de Paulusabdij en over het Archief dat al die voorwerpen bewaart en waar je ze kunt bekijken. 'Voor de opdrachtgever is het primaire doel van de game om speciaal jongeren bekend te maken met het Archief. Verder wil het Archief uitdragen een innovatieve instelling te zijn, waar je door middel van nieuwe media kennis kunt maken met de geschiedenis van Utrecht', zoals Dimme van der

Het is een goed initiatief van Het Utrechts Archief (verder 'het Archief') om voor een game te kiezen. Ten eerste positioneert Utrecht zich als de gamestad van Nederland, met toonaangevende opleidingen aan de HKU

en universiteit en de *Dutch Game Garden* op de Neude, een plaats waar gameontwikkelaars een thuis vinden. Ten tweede zijn de zogenaamde *serious games* sterk in opkomst. Met een serious game leer je iets, waarbij

Hout van gameontwikkelaar Monkeybizniz uitlegt. Daarbij lag het onderwerp vast, namelijk de verdwenen Paulusabdij, ooit gelegen op hetzelfde terrein aan de Hamburgerstraat waar nu Het Utrechts Archief is gehuisvest. De game diende zich te richten op de groep 15- tot 35-jarigen en met name twintigers. 'Dit is een groep die het archief moeilijker te bereiken vindt', aldus Van der Hout.

Het ontwikkelen van Tijdtripper

Hoe maak je een game die door deze doelgroep aantrekkelijk wordt gevonden? De eerste stap van Tijdtripper werd begin 2009 gezet tijdens de wedstrijd die het Archief had uitgeschreven. In enkele dagen ontwikkelde Monkeybizniz het concept van de game. Van der Hout en zijn collega's betrokken daar direct al mensen uit de doelgroep bij om te leren van hun ervaringen. Waarom won Monkeybizniz uiteindelijk? Van der Hout: 'De archiefmedewerkers spraken vooral over de humor die wij in het voorstel wisten te leggen, maar we hadden ook het idee dat we wat brutaler waren dan de anderen, door een alternatief neer te leggen voor de richting waarin het Archief oorspronkelijk dacht, juist om de gewenste doelgroep te bereiken.'

In oktober 2009 kon het werk aan de game beginnen na toekenning van subsidie door de provincie. De gameontwikkelaars lazen literatuur over Utrechtse geschiedenis en kregen documenten en fotomateriaal van het Archief. Om een realistisch straatbeeld van Utrecht te creëren maakten ze posters met een tijdslijn en met bouwhistorici bespraken ze hoe het aanzien van de Utrechtse binnenstad in de loop van de eeuwen is veranderd. Die informatie verwerkten ze in tekeningen en vervolgens in de achtergronden van de game.

Van der Hout vindt het spannend of de 15- tot 35-jarigen straks de game ook werkelijk gaan spelen. 'Het zou mooi zijn als deze groep door de game beseft dat een flink deel van de Utrechtse geschiedenis eigenlijk om de hoek, in het Archief is te vinden. Ik hoop dat ze daar door een andere bril naar gaan kijken, doordat ze via de game het Archief en de collectie veel meer zelf beleefd hebben. Die beleving is belangrijk, want jongeren vinden geschiedenis wel degelijk

interessant', aldus Van der Hout. 'Prachtig zou zijn als deze nieuwe groep het Archief gaat bezoeken, maar met het besef dat de game voortkomt uit het Archief en zijn collectie is ook al veel gewonnen'.

Speurtocht naar verdwenen stukken

Hoofdpersoon van de game is Tim, een jongeman die met een tijdmachine door de tijd reist. De start van de game is goed; op een *funky tune* loopt Tim door het decor van een getekende Utrechtse binnenstad, waarin het leuk is om de karakteristieke gebouwen te herkennen. In het Archief aangekomen ontmoet Tim professor Alison, die hem de opdracht geeft enkele verdwenen stukken uit de collectie terug te vinden. Met behulp van een tijdmachine reist Tim in de geschiedenis van de Paulusabdij.

De start is in 1050, het stichtingsjaar van de abdij. Als Tim de bouw van de abdij eenmaal mogelijk maakt, kan het spel echt beginnen. Tim krijgt vier opdrachten om vier oude voorwerpen naar het heden terug te brengen, een vidimus (gelegaliseerd afschrift) van de stichtingsoorkunde, een goudpot uit de 17e eeuw, een in een beerput gevonden schoen en een in 1593 bij de opheffing van de abdij gemaakte inventaris. Professor Alison geeft steeds opdrachten aan Tim. Door verschillende soorten aanwijzingen in de game te volgen help je Tim de verloren voorwerpen terug te vinden, waarbij je telkens een nieuw *level* van de game bereikt. Als je het spel met succes speelt, volgt ook nog een beloning: met elk bereikt level ontvang je een *e-card* die je per e-mail kunt versturen.

Tijdtripper uitgeprobeerd

Is Tijdtripper een geslaagde serious game? Gaat Tijdtripper helpen de doelstelling van het stadsarchief te bereiken? De eerste vraag mag bevestigend worden beantwoord. Tijdtripper bevat de essentiële elementen van een serious game. Als speler verzamel je informatie over de geschiedenis van de Paulusabdij en verkrijg je - door in de tijd heen en weer te gaan - inzicht in een aantal oorzaak-gevolgrelaties. Ook leer je hoe verschillende voorwerpen uit het verleden bewaard zijn gebleven.

De funfactor is volop aanwezig in de game. De ontwikkelaars hebben allerlei grappjes opgenomen, waarvan je er sommige echt moet vinden om verder te kunnen met het spel, zoals welke muziek een orkestje van monniken het liefste speelt. Andere humor is impliciet. Zo ontmoet je een figuur die sterk is geïnspireerd op een veel in het straatbeeld zijnde Utrechter en zijn er verwijzingen naar andere media, zoals de film *Back to the future*.

Toch, als je niet bekend bent met computergames, er niet tegen op ziet om af en toe een boek over de geschiedenis van Utrecht te lezen of een regelmatige bezoeker van het Archief bent, vind je de informatiedichtheid in deze game waarschijnlijk gering. Waarom mocht elk 'wist je dat je' in de game niet meer dan 40 woorden bevatten? En waarom is er in de game geen gebruik gemaakt van werkelijke afbeeldingen uit de archiefcollectie, zodat je kennismaakt met wat er echt is overgebleven uit het verleden in plaats van met een getekende virtuele wereld?

Dimme van der Hout heeft goede antwoorden op die vragen. 'Veel tekst lezen als je met een game speelt, werkt niet, omdat het de aandacht afleidt van het spel. En de ervaring leert dat het gebruik van een virtuele wereld helpt om alleen de essentie te laten zien, waarbij je door tekenstijl,

kleur en compositie de mogelijkheid hebt die essentie nog beter te doen uitkomen. Als je echte kaarten, schilderijen of documenten zou gebruiken, is er te veel afleiding, wat het spel uiteindelijk niet ten goede komt'.

Als je *Tijdtripper* enkele malen speelt en analyseert, ervaar je dat de expert hier spreekt. Een serious game is geen boek, geen tentoonstelling, geen film, maar een heel eigen medium waarmee je in beperkte tijd kennis op doet, in dit geval over een stukje Utrechtse geschiedenis en de plaats van het Archief daarin. Met deze game zul je daarom veel Utrechters kunnen bereiken die in eerste instantie niet naar een boek grijpen of een tentoonstelling bezoeken. Of de beoogde leeftijdsgroepen de game ook gaan spelen is moeilijk te voorspellen. *Tijdtripper* is aantrekkelijk genoeg om hun aandacht te grijpen en vast te houden. En ook als je buiten de beoogde leeftijdsgroep valt is het een mooie game. De schrijver van dit artikel (49) en zijn zoon (9) hebben er veel plezier aan beleefd!

Tijdtripper is te spelen via: www.tijdtripper.nl of via de website van het Utrechts Archief: www.hetutrechtsarchief.nl Het Utrechts Archief besteedt ook aandacht aan de geschiedenis van de Paulusabdij in een boek en een expositie. Zie de Agenda op de volgende pagina.

Agenda en berichten

Vereniging

Historisch Café

Op *vrijdag 10 december* vertelt meubelrestaurator Vincent van Drie over het behoud en de restauratie van antieke meubelen.

Tijdens het eerste historische café van 2011, op *vrijdag 14 januari*, spreekt prof. dr. Esther Jansma over het onlangs in Leidsche Rijn gevonden Romeinse schip. Zij bekleedt aan de Utrechtse universiteit de leerstoel dendrochronologie (boom-tijdrekenkunde) en is daarnaast bekend als dichteres (VSB Poëzieprijs 1999, Jan Campertprijs 2006).

Op *vrijdag 11 februari* is het de beurt aan Peter Sprangers, secretaris van de Historische Kring Tolsteeg Hoograven, die vertelt over zijn onderzoek naar de bekende kruidenierswinkels van De Gruyter. Van zijn hand verschijnt op 4 december het boek *De Kunst van De Gruyter. Handel en keramiek in Utrecht en elders* (Uitgeverij Begijnkade 18).

Het Historisch Café vindt plaats in het Zaadhuis van het Universiteitsmuseum, ingang via de Eligenstraat 37c (vanaf de Lange Nieuwstraat de zevende deur aan de rechterkant). Aanvang 17 uur, toegang gratis.

Digitale nieuwsbrief

Vanaf januari verzorgt de Vereniging Oud-Utrecht een digitale nieuwsbrief met daarin een overzicht van het laatste nieuws en van de activiteiten van de vereniging, een voorproefje van de inhoud van het volgende nummer van het tijdschrift en een selectie van historische actualiteiten van andere organisaties in stad en provincie.

De nieuwsbrief gaat voorlopig tweemaandelijks verschijnen, om en om met het tijdschrift. Wilt u voortaan op de hoogte zijn van het laatste verenigingsnieuws en de historische agenda, geef uw e-mailadres dan door aan: ledenadministratie@oud-utrecht.nl en vermeld daarbij dat u voortaan de nieuwsbrief wilt ontvangen. Als u al eerder uw e-mailadres naar de ledenadministratie heeft gestuurd, komt u vanzelf op de verzendlijst.

Andere organisaties

Expositie en boek over Paulusabdij

Vanaf 3 december is in Het Utrechts Archief de expositie *...tot in de eeuwigheid, Schatten uit de Utrechtse Paulusabdij* te zien. Aan de Hamburgerstraat waar nu het archief zich bevindt, werd in 1050 de benedictijner abdij van Sint-Paulus gesticht. Van dit kloostercomplex - dat hier tot in de 16e eeuw stond - zijn nog steeds tastbare sporen van vijf eeuwen monnikenleven herkenbaar in het gebouw en zijn omgeving. Op de tentoonstelling zijn naast kostbare handschriften uit de herontdekte bibliotheek van de abdij topstukken te zien uit het abdijsarchief en een prachtige selectie van originele prenten en tekeningen van het abdijcomplex. Bruiklenen uit andere binnen- en

buitenlandse collecties complementeren de geschiedenis. De maquettebouwers Engelbrecht en Terlingen herschiepen - op een schaal van 1:200 - de Paulusabdij zoals die eruit zag in de 16e eeuw.

De resultaten van hun onderzoek naar het abdijcomplex hebben Hein Hundertmark en Kaj van Vliet neergelegd in het boek *De Paulusabdij. Achter de muren van Utrechts oudste klooster* (Uitgeverij Matrijs). De auteurs belichten zowel de bouwgeschiedenis als het kloosterleven en de betekenis van deze besloten gemeenschap voor het alledaagse leven in middeleeuws Utrecht.

Naast expositie en boek is er, speciaal voor een jonger publiek, een game ontwikkeld (zie het artikel op de voorgaande pagina's) en is er op RTV Utrecht de documentaire *Monnikenwerk* te zien over de bouw van de maquette.

De expositie is tot en met 29 april te zien in HUA, Hamburgerstraat 28, dinsdag tot en met zaterdag 10 tot 17 uur (toegang gratis). Een speciale activiteit is er op vrijdag 28 januari van 21.00 tot 24.00 uur. Dan wordt de heiligendag van Paulus (24 januari) herdacht met de onthulling van een Paulusplaquette op het plein van Het Utrechts Archief, waarna een mooi avondfeest. Zie: www.hetutrechtsarchief.nl

Nog te zien

Tot en met 29 december: *Sporen uit de mediene, Joods verleden van de Vechtstreek* in Museum Maarssen, Diependaalsedijk 19 b, Maarssen. Geopend: woensdag, zaterdag en zondag van 13.00 tot 16.00 uur. Zie www.museummaarssen.nl

Tot en met 29 januari: *Het Utrechtsche Stalen Buismeubel* over de Hollandsche Patent Metaalindustrie en enkele ontwerpen door Gerrit Rietveld. In Volksbuurtmuseum Wijk C, Waterstraat 27 dinsdag t/m vrijdag en zondag van 11.00 tot 17.00 uur.

Tot en met 30 januari: *Rietvelds Universum* in Het Centraal Museum, dinsdag t/m zondag 11.00 tot 17.00 uur.

Colofon

Tweemaandelijks tijdschrift - 83e jaargang nr. 6 / december 2010 / ISSN 1380-7137

Deadline agenda nummer 1 / 2011: 3 januari 2011

Een uitgave van de Vereniging Oud-Utrecht, vereniging tot beoefening en verspreiding van de kennis der geschiedenis alsmede het waken over het behoud van het cultureel erfgoed van stad en provincie Utrecht.

Losse nummers prijs: € 2,50. Verkrijgbaar bij Het Utrechts Archief, Hamburgerstraat 28, Broese Stadhuisbrug 5, Bruna Nachtegaalstraat 83, Bruna Zevenwouden 220 en RonDom, Domplesin 9.

Redactie M. van Lieshout (eindredactie), L. Dorsman, E. de Lig, M. van Oudheusden, J. Pennings, P. Rhoen, B. van Santen, K. van Vliet.

Redactieadres Postbus 131, 3500 AC Utrecht / redactie.tijdschrift@oud-utrecht.nl

Bijdragen Sturen aan de redactie. Aanlevering via e-mail. Maximale omvang is 2.500 woorden incl. noten en literatuuropgave. Auteurs wordt gevraagd zich te houden aan de redactionele richtlijnen, verkrijgbaar via de redactie of in te zien op de website. Illustratiesuggesties zijn zeer welkom.

Ontwerp Jeroen Tirion [BNO], Utrecht **Druk** Roto Smeets Grafische Services

Vereniging Oud-Utrecht - Voorzitter H.A.H.A. Willemsen **Secretariaat** Postbus 91, 3500 AB Utrecht / tel: 0647 980 928 / secretariaat@oud-utrecht.nl **Penningmeester** Postbus 91, 3500 AB Utrecht **Ledenadministratie** ING-bank 575 520, Zoetermeer. U kunt zich opgeven door te schrijven naar Oud-Utrecht, Leiwater 67, 2715 BB Zoetermeer. *Opzegging* van het lidmaatschap dient schriftelijk te geschieden bij de ledenadministratie vóór 1 december. **Contributie** € 30,- per jaar (huisgenootlidmaatschap € 12,50 / jongeren tot 26 en U-pashouders € 17,50 / bedrijven € 50,-).

Leden van wie het e-mailadres nog niet bekend is, wordt verzocht dit door te geven aan ledenadministratie@oud-utrecht.nl.

Verhuizen of toch verbouwen? Dat vraagt om een gratis waarde-indicatie..!

Verkoop: Verkopen van een woning is een specialistische aangelegenheid. ERA Makelaardij Utrecht is een actieve, scorende makelaar die dit op een succesvolle wijze voor u kan verzorgen.

Gratis aankoopadvies: Heeft u zelf een woning gevonden, neem ERA Makelaardij Utrecht dan mee als uw eigen makelaar voor één gratis begeleiding met advies. Uiteraard kunnen wij daarna ook het hele aankoopproces voor u begeleiden.

NVM Taxatierapport actietarief € 100,- + 1% (excl. btw) over de getaxeerde waarde, voor de juiste waarde op papier. Dit rapport wordt door alle financiële instellingen geaccepteerd.

Wilt u uw persoonlijke mogelijkheden bespreken, dan doen wij dat graag.
Dit gesprek kost u niets en levert waardevolle informatie op.
Bel voor een afspraak of lever onderstaande bon bij ons in.

Makelaardij Utrecht

Burgemeester Reigerstraat 65,
3581 KN Utrecht

Tel: 030 - 233 21 32

info@eramakelaardijutrecht.nl

www.EraMakelaardijUtrecht.nl

ERA verkoopt huizen!

BON VOOR GRATIS WAARDE-INDICATIE / AANKOOPADVIES.

Naam:

Straat:

Postcode: Plaats:

Telefoon:

VAN ZOELLEN

AANNEMERSBEDRIJF

Uw aannemer:

- flexibele organisatie
- uitstekende prijs/kwaliteit verhouding
- tevreden klanten bepalen ons succes
- wij doen wat we zeggen
- grote betrokkenheid bij klant en project
- wij maken bouwen voor de opdrachtgever tot een feest

Meer weten? Bezoek onze website www.vanzoelen.nl

aannemersbedrijf van Zoelen bv
Nevadadreef 58, Utrecht
tel 030 - 263 11 11

GRESNIGT & VAN KIPPERSLUIJS Advocaten

Gresnigt & Van Kippersluis Advocaten is een advocatenkantoor met vestigingen in Utrecht, IJsselstein, Woerden en Deventer.

De juridische dienstverlening kenmerkt zich door een gedegen aanpak en een persoonlijke benadering. Op deze wijze is Gresnigt & Van Kippersluis Advocaten al meer dan vijftig jaar met recht een goede partner.

Voor meer informatie: mr J.J. Degenaar, Biltstraat 97, Utrecht
(030 - 231 66 31) of www.gvk-advocaten.nl

Domtoren Utrecht

Dé historische locatie in Utrecht voor uw vergadering, huwelijksvoltrekking, receptie of feest. Met of zonder privé rondleiding. Overdag en s'avonds!

Voor meer informatie

RonDom
Domplein 9-10 (naast de Domtoren), 3512 JC
Utrecht, T (030) 233 30 36, F (030) 230 01 08,
email: rondom@ubt.nl, www.domtoren.nl

Kantooradres
Hooghiemstraplein 132
3514 AZ Utrecht

Correspondentie uitsluitend
Postbus 12062
3501 AB Utrecht

Mr J.C.V. Geenen

t 06 - 482 17 115
f 030 - 233 45 95
jcvgeenen@geenenbedrijfsjuristen.nl
www.geenenbedrijfsjuristen.nl

Onder meer:

- Het vervaardigen van contracten op diverse rechtsgebieden waaronder het vennootschaps- en ondernemingsrecht, het arbeidsrecht én huurrecht
- Het verlenen van advies én bijstand op deze rechtsgebieden
- Behandeling én overname van incasso's

Inzenden voor 1 januari 2011

De Utrecht Geschiedenisprijs bestaat uit een bedrag van €2.500,- en een penning.

Een artikel dat in aanmerking wil komen moet gebaseerd zijn op nieuw en oorspronkelijk onderzoek of op een nieuwe interpretatie van bestaand onderzoek naar de geschiedenis van de stad of provincie Utrecht en mag nog niet gepubliceerd zijn.

In overleg met de jaarboek redactie zal het winnende artikel worden gepubliceerd in het Jaarboek Oud-Utrecht. Kijk voor voorwaarden, details en inzendingsadres op www.oud-utrecht.nl of vraag naar de voorwaarden bij Menno Wiegman: secretariaat@oud-utrecht.nl / 0647 980 928.

aangeboden door de vereniging

Oud Utrecht

hart voor historie en cultuurerfgoed in de provincie Utrecht

Het is tijd voor inspiratie.

De Rabobank heeft iets met kunst en cultuur. Eerlijk gezegd: we zijn er gek op. En onze smaak is al even breed als die van u. Popmuziek of klassiek, Cobra of impressionisme, vaandelzwaaien of klootschieten, het is ons allemaal even lief. Daarom krijgen heel veel verschillende evenementen onze steun. En u krijgt met de Europas van de Rabobank 50% korting bij meer dan 450 musea. Want we willen graag dat iederéén kan genieten van kunst en cultuur.

Het is tijd voor de Rabobank.

Rabobank